

ROZDZIAŁ VII. OBOWIĄZYWANIE PRAWA

1. Pojęcie obowiązywania prawa

Mówiąc o **obowiązywaniu** jakiejkolwiek normy społecznej (prawnej, moralnej, religijnej, obyczajowej) mamy na myśli jakiś rodzaj jej **uzasadnienia**, który sprawia, że daną normę uważamy za **wiązącą**, według której należy postąpić we wskazanych przez nią okolicznościach. Normy, które takiej argumentacji nie posiadają, uważane są za nieobowiązujące, nieistotne. Przypomnijmy, (była o tym mowa przy charakterystyce różnych norm postępowania), że wyróżnia się trzy podstawowe rodzaje uzasadnień: **aksjologiczne**, **behawioralne** i **tetyczne**. Uzasadnienie **aksjologiczne** – norma obowiązuje, gdy wyznaczone przez nią zachowanie jest aprobowane (oceniane dodatnio) w świetle przyjmowanych ocen i wartości. Uzasadnienie **behawioralne** – norma obowiązuje, jeżeli jest faktycznie realizowana przez adresatów (stosowana przez organy państwowe, przestrzegana przez obywateli), w zdecydowanej większości przypadków. Uzasadnienie **tetyczne** – norma jest uważana za obowiązującą, gdy ustanowił ją podmiot, co do którego istnieje wśród adresatów przekonanie, że jest uprawniony do formułowania norm prawnych i żądania wobec nich posłuchu.

W zależności od rodzaju uzasadnienia możemy mówić o aksjologicznym, behawioralnym i tetycznym (formalnym) kryterium obowiązywania norm. Zagadnienie kwalifikowania norm jako obowiązujących i jako nieobowiązujących ma zasadnicze znaczenie praktyczne, bowiem tylko wobec norm, które obowiązują adresaci mają powinność określonego przez nie zachowania. Jest to szczególnie istotne w odniesieniu do norm prawnych, których realizacja zabezpieczona jest sankcją przymusu państwowego. Adresaci muszą mieć jasność, jakie normy obowiązują w danym systemie prawa.

W nauce prawa spotyka się trzy wymienione koncepcje obowiązywania norm prawnych, jednak z punktu widzenia praktyki prawniczej zwłaszcza w systemach prawa stanowionego, zasadnicze znaczenie ma **tetyczny** (zwany też formalnym) sposób uzasadnienia mocy obowiązującej normy prawnej. Pojęcie obowiązywania dotyczy w zasadzie norm prawnych, z uwagi na fakt, że formą wyrażania norm prawnych są przepisy prawne zawarte w aktach normatywnych, mówi się o obowiązywaniu przepisów prawnych czy całych aktów normatywnych.

Norma prawna posiada **moc obowiązującą** jeżeli:

- została ustanowiona przez podmiot posiadający kompetencje prawotwórcze, w odpowiedniej formie i w odpowiednim trybie,
- akt normatywny, w którym została zakodowana, został należyście ogłoszony,
- przepis prawny (przepisy), z którego norm została skonstruowana, nie został uchylony przez odpowiedni organ w odpowiedniej formie bądź nie wyszedł z użycia w drodze *desuetudo* (długotrwałe niestosowanie),
- nie jest sprzeczna z żadną inną obowiązującą normą prawną lub jeżeli jest sprzeczna, to nie utraciła mocy obowiązującej na podstawie przyjętych reguł walidacyjnych.

Reguły **walidacyjne** są to reguły włączania (i wyłączania) norm do (i z) systemu prawa. do reguł walidacyjnych zalicza się m.in. **reguły kolizyjne**, przy pomocy których usuwa się sprzeczności w prawie oraz **reguły** dotyczące **wnioskowań** prawniczych (szerzej będzie o tym mowa w dalszej kolejności). W wyniku wnioskowań prawniczych za obowiązujące uznaje się również normy, które nie są wprost, bezpośrednio wyrażone w tekstach aktów normatywnych, lecz są konsekwencją takich norm, ujętych w formie przepisów prawnych zamieszczonych w danym obowiązującym akcie normatywnym. **Moc obowiązująca** wszystkich norm, które spełniają wskazane wyżej formalne wymagania ich obowiązywania jest **identyczna**, natomiast **różna** jest ich **moc prawna** w zależności od rangi aktu normatywnego, w którym są zawarte.

2. Zakresy obowiązywania prawa

Każda norma prawna (akt normatywny) obowiązuje na określonym terytorium, w stosunku do określonych kategorii adresatów, w określonym czasie. Stosownie do tego mówimy o trzech zakresach obowiązywania:

- a) **terytorialnym** (przestrzennym)
- b) **osobowym** (personalnym)
- c) **czasowym** (temporalnym)

a) Akty normatywne obowiązują na określonym **terytorium**. O tym, co stanowi terytorium państwa decydują normy prawa wewnętrznego i prawa międzynarodowego. W jego skład wchodzi: wydzielony granicami państwa obszar lądowy, wody przybrzeżne, wnętrze ziemi pod tymi obszarami oraz przestrzeń powietrzna wznosząca się nad nimi. Górna granica przestrzeni powietrznej nie jest dokładnie ustalona, natomiast w głąb ziemi granica teoretycznie sięga środka kuli ziemskiej, praktycznie jest wyznaczona technicznymi możliwościami eksploatacyjnymi. Na obszar morski składają się morskie wody wewnętrzne, tj. wody między lądem a wewnętrzną granicą morza terytorialnego oraz morze terytorialne czyli pas wodny między wodami wewnętrznymi a, tzw. morzem otwartym.

W granicach tak rozumianego terytorium państwo sprawuje w sposób wyłączny swą władzę w stosunku do wszystkich jego składników naturalnych i sztucznych oraz w stosunku do wszystkich osób fizycznych przebywających na tym terytorium (**zwierzchnictwo terytorialne**). Terytorialne zwierzchnictwo państwa obejmuje także statki morskie, powietrzne i kosmiczne, występujące pod banderą danego państwa. Nie rozciąga się natomiast na placówki dyplomatyczne państw obcych akredytowanych w danym państwie oraz na te tereny, gdzie stacjonują obce siły zbrojne. Powyższe ograniczenia wynikają z umów międzynarodowych pomiędzy państwem przysyłającym przedstawicielstwo dyplomatyczne lub siły zbrojne. **Obowiązywanie terytorialne** prawa wynika z zasady zwierzchnictwa terytorialnego państwa, prawo wewnętrzne nie obowiązuje tylko na tych terenach, które są wyłączone spod zwierzchnictwa terytorialnego.

b) **Personalny** zakres obowiązywania prawa dotyczy zagadnienia, wobec jakich kategorii adresatów prawo danego państwa ma moc obowiązującą. Ogólna zasada głosi, że obowiązuje wszystkie osoby znajdujące się na jego terytorium. Dotyczy to przede wszystkim ogółu obywateli danego państwa, ponadto pewne normy prawne mogą ich obowiązywać, niezależnie od tego, gdzie się znajdują. Na przykład, art. 109 K.k. stanowi: „Ustawę karną polską stosuje się do obywatela polskiego, który popełnił przestępstwo za granicą”.

Obok obywateli państwa jego prawu wewnętrznemu podlegają cudzoziemcy i apatrydzi (osoby nie posiadające żadnego obywatelstwa), stale lub czasowo zamieszkujący bądź przebywający na jego terytorium. Sytuacja prawna cudzoziemców (osoby posiadające obywatelstwo innego państwa) jest wyznaczona nie tylko przez normy prawa wewnętrznego, ale również przez niektóre normy prawa międzynarodowego, wynikające z umów międzynarodowych, zawartych między państwem, z którego dana osoba pochodzi a państwem pobytu. Ponadto w odróżnieniu od apatrydy, cudzoziemiec ma możliwość korzystania z opieki dyplomatycznej własnego państwa w państwie pobytu. Ogólnie można powiedzieć, że osobom niebędącym obywatelami danego państwa przysługuje podobny status prawny, jak jego obywatelom, choć w porównaniu z nimi mogą mieć węższy zakres praw podmiotowych, zwłaszcza politycznych.

Szczególną pozycję prawną posiadają przedstawiciele dyplomatyczni obcych państw, akredytowani w danym państwie. Korzystają oni z **immunitetów** dyplomatycznych. Najważniejszy z nich to immunitet nietykalności, tj. zakaz stosowania wobec nich jakichkolwiek środków przymusu oraz immunitet jurysdykcyjny czyli wyłączenie ich spod jurysdykcji (prawa sądenia) państwa przyjmującego. Również obywatele danego państwa mogą mieć przyznane immunitety z uwagi na pełnione funkcje, np. **immunitet sędziowski, poselski**.

c) **Czasowy** zakres obowiązywania aktu normatywnego i zawartych w nim norm prawnych wymaga ustalenia dwóch momentów: **początkowego**, z którym dany akt wchodzi w życie i **końcowego**, kiedy traci moc obowiązującą.

Podstawą wejścia w życie danego aktu normatywnego jest jego **należyte ogłoszenie** (przez publikację w stosownym dzienniku publikacyjnym lub w odniesieniu do niektórych aktów prawa miejscowego w sposób zwyczajowo przyjęty na danym terenie). Zgodnie z powszechną zasadą przyjętą we współczesnych systemach prawnych, moment od którego zaczyna obowiązywać dany akt jest **wskazany** przez sam akt w jego postanowieniach końcowych i nie może być **wcześniejszy** niż chwila jego ogłoszenia (**prawo nie działa wstecz**).

Ten moment może być wskazany w następujący sposób:

- jest nim data ogłoszenia danego aktu w dzienniku publikacyjnym (chodzi o datę jaką nosi dziennik publikacyjny, w którym jest zamieszczony dany akt) lub data ogłoszenia w sposób zwyczajowo przyjęty na danym terenie, wówczas akt normatywny uzyskuje moc obowiązującą „z dniem ogłoszenia”
- data kalendarzowa podana przez dany akt, od której nadejścia uzyskuje on moc obowiązującą np. 1 stycznia 1996 roku
- data, która następuje po upływie określonej liczby dni od ogłoszenia danego aktu, np. „Ustawa wchodzi w życie po upływie 14 dni od dnia ogłoszenia”

Od 1991 roku w RP obowiązuje generalna zasada, że akty normatywne, wobec których istnieje obowiązek publikowania w Dzienniku Ustaw lub w Monitorze Polskim wchodzi w życie po 14 dniach od ich ogłoszenia w tym dzienniku publikacyjnym, jeżeli same nie stanowią inaczej. Zwrot „akt wchodzi w życie...”, jest równoznaczny ze zwrotem „akt obowiązuje” i oznacza, że od określonej daty adresaci powinni postępować zgodnie z normami zawartymi w danym akcie. Okres od daty ogłoszenia do daty wejścia w życie (data ogłoszenia jest wcześniejsza od daty wejścia w życie) nosi nazwę *vacatio legis* (spoczynku prawa). Jest on potrzebny na zaznajomienie się z nową regulacją i na przygotowanie się (np. techniczno-organizacyjne) do jego przestrzegania i stosowania.

Akty normatywne regulujące obszerne dziedziny życia społecznego, zwłaszcza kodeksy, mają długi okres *vacatio legis*, np. kodeks karny został opublikowany w Dzienniku Ustaw w dniu 2 sierpnia 1997 r. zaś wszedł w życie z dniem 1 września 1998 r. W każdym

przypadku, gdy sam akt nie ustanawia momentu, od którego zaczyna obowiązywać, przyjmuje się, że jest nim moment jego należytego ogłoszenia. Szeroko przyjętą zasadą w europejskich kulturach prawniczych jest zasada głosząca **niedopuszczalność wstecznego działania prawa** (*lex retro non agit*, prawo nie działa wstecz). Oznacza ona, że prawo może dotyczyć tylko takich zachowań oraz wiązać skutki prawne z takimi zdarzeniami, które nastąpią dopiero w przyszłości, tj. po wejściu w życie regulującego je aktu normatywnego (najwcześniej z chwilą jego ogłoszenia). Wyjątkowo, jest możliwe odstępstwo od tej zasady, i prawo może działać wstecz, gdy zmniejsza ciężary nałożone na adresatów, zwiększa ich korzyści, przewiduje łagodniejszą sankcję. Przestrzeganie zasady niedziałania prawa wstecz jest jedną z istotnych gwarancji praw i wolności obywatelskich. Może ona mieć rangę zasady konstytucyjnej lub być wyrażona w ustawach. Zawiera ją, np. Kodeks karny w art. 1 § 1: „Odpowiedzialności karnej podlega ten tylko, kto popełnia czyn zabroniony pod groźbą kary przez ustawę obowiązującą w czasie jego popełnienia”.

Akt normatywny **przestaje** obowiązywać z dniem:

- uchylenia go przez przepisy derogacyjne nowego aktu,
- wskazanym w samym akcie, o ile został wydany na określony czas.

Większość aktów normatywnych nie zawiera postanowień do kiedy obowiązuje. Obowiązują tak długo, dopóki nie zostaną uchylone mocą później wydanych aktów normatywnych.

Wyjątkowo uznaje się za nieobowiązujące akty normatywne (normy, przepisy prawne) które przez odpowiednio długi czas **nie były stosowane** przez organy państwa, mimo że występowały okoliczności do ich stosowania. Formalnie obowiązujący akt nie jest przestrzegany przez obywateli (lub tylko pewne przepisy), gdyż są oni przekonani, że taki akt nie obowiązuje i nie wywołuje to reakcji organów państwowych w postaci sankcjonowania przekroczeń zawartych w nim norm. Wówczas mówi się, że taki akt faktycznie utracił moc obowiązującą w drodze *desuetudo* (**długotrwałego niestosowania**, zwykle chodzi o okres kilkudziesięciu lat).

Jeżeli nie zachodzi żaden z wymienionych przypadków utraty mocy obowiązującej aktu przyjmuje się, że przestaje on obowiązywać z momentem wejścia w życie nowego aktu, odmiennie regulującego te same stosunki społeczne. Nowy akt, jeżeli reguluje inaczej zagadnienia stanowiące przedmiot unormowań aktów wcześniejszych, powinien zawierać **przepisy derogacyjne**, uchylając bądź całe akty bądź niektóre z ich postanowień, aby uniknąć **kolizji** norm prawnych. **Kolizja** jest wynikiem nadmiaru przepisów normujących dany przypadek, przy czym zawarte w nich normy są ze sobą niezgodne tj. wyznaczają adresatom wyłączające się sposoby zachowania, np. jedna norma nakazuje, druga zaś zakazuje tego samego zachowania w tych samych okolicznościach. Nie jest możliwe, aby adresaci mogli postąpić zgodnie z każdą z tych norm.

Dla rozwiązania takich zagadnień doktryna i praktyka prawnicza wypracowały pewne **reguły kolizyjne** wskazujące, który z dwóch przepisów zawierających niezgodne ze sobą normy należy uznać za obowiązujący, a który za nieobowiązujący.

Wyróżnia się trzy podstawowe reguły oparte o kryterium **chronologiczne, merytoryczne i hierarchiczne**.

Reguła chronologiczna głosi, że **norma późniejsza usuwa normę wcześniejszą** (*lex posterior derogat legi priori*). Decydującym kryterium jest tutaj różna data wydania dwóch aktów normatywnych. Przyjmuje się, że chodzi o datę ich ogłoszenia, a nie o datę ich wejścia w życie, które to daty mogą być różne z uwagi na *vacatio legis*. Do zastosowania tej reguły konieczny jest warunek, aby akt późniejszy nie był hierarchicznie niższy od aktu wcześniejszego, natomiast mogą to być akty równorzędne.

Reguła merytoryczna opiera się na zasadzie, że **norma regulującą sytuację szczególną, uchyla normę ogólną**, tylko w takim zakresie, w jakim wprowadza unormowania **odrębne** (wyjątek). Warunkiem zastosowania tej reguły jest:

- między normami zachodzi stosunek *lex generalis* (reguła ogólna) – *lex specialis* (wyjątek od reguły ogólnej)
- norma szczególna ma hierarchicznie stopień nie niższy niż norma ogólna.

Reguła hierarchiczna postanawia: **norma hierarchicznie wyższa uchyla normę hierarchicznie niższą**, np. norma zawarta w ustawie uchyla normę zawartą w zarządzeniu, nigdy na odwrót. Warunkiem posłużenia się regułą hierarchiczną jest stwierdzenie, że normy należą do aktów normatywnych o różnej hierarchii. Najtrudniejsza do zastosowania jest reguła merytoryczna, wymaga dokonania interpretacji w celu ustalenia relacji *lex generalis* – *lex specialis*, co niekiedy może być niejednoznaczne.

W pewnych przypadkach może mieć miejsce **kolizja reguł kolizyjnych**, gdy mają równoczesne zastosowanie dwa, a nawet trzy kryteria, a otrzymane rezultaty są różne. Jednoznacznie przyjmuje się, że przy kolizji kryterium **hierarchicznego** i **chronologicznego**, **pierwszeństwo** ma kryterium **hierarchiczne**, za obowiązującą uznana zostaje norma hierarchicznie wyższa, choć jest normą wcześniejszą. Przy kolizji kryterium **merytorycznego** i **chronologicznego** przyjmuje się dopuszczalność uznania za nieobowiązującą normę ogólną, późniejszą w myśl zasady: **norma ogólna późniejsza nie uchyla wcześniejszej normy szczególnej**. Gdy konkurują ze sobą kryterium **hierarchiczne** i **merytoryczne**, dominuje stanowisko, że norma szczególna o **niższej hierarchii** nie może uchylić normy ogólnej **hierarchicznie wyższej**. Z trzech kryteriów decydujące znaczenie ma **kryterium hierarchiczne**, pozostałe mają zastosowanie pod warunkiem, że zostanie zachowane kryterium hierarchiczne.